

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ МОРАЛЬНОСТІ У СФЕРІ СТАТЕВИХ СТОСУНКІВ

Розглянуто важливі теоретичні питання формування методики розслідування злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків.

Ключові слова: криміналістична методика, криміналістична характеристика, етапи розслідування, технологія розслідування.

Постановка проблеми. Донедавна традиційна методика розслідування злочинів певного виду містила приблизно такий перелік елементів: криміналістична характеристика злочинів, типові слідчі ситуації й планування розслідування, характеристика початкового і наступного етапів розслідування, тактика проведення окремих слідчих дій. Останніми роками знову гостро постало питання про структуру окремої криміналістичної методики, оскільки існуюча не завжди відповідає сучасним вимогам практики. Особливу роль у структурі методики розслідування злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків, як і в будь-якій іншій методиці, виконує криміналістична характеристика злочинів. Між методикою розслідування і криміналістичною характеристикою злочинів існує нерозривний взаємозв'язок, який виявляється у тому, що криміналістична характеристика злочинів визначає зміст методики. Як інформаційна система, криміналістична характеристика забезпечує процес формування методики розслідування типовими даними про елементи злочинної діяльності, взаємозв'язки та взаємозалежності між ними. Успіх розслідування будь-якого злочину пов'язаний не тільки із грамотним визначенням кримінально-правових особливостей злочину, але й з пізнанням слідчим його криміналістичної сутності. У цьому істотно допомагають розроблені в криміналістичній науці характеристики різних видів злочинів.

Стан дослідження. Донедавна методика розслідування структурувалась на основі розподілу процесу розслідування на етапи (зокрема в неї входив етап порушення кримінальної справи, що не стосувався розслідування). Як показує аналіз сучасної слідчої практики, не завжди розподіл етапів допомагає в ефективній боротьбі зі злочинністю, отже багато категорій злочинів необхідно спочатку виявити, відтак – розслідувати. До такої категорії латентної злочинності належать і злочини проти моральності у сфері статевих стосунків. У цій категорії злочинів виникла парадоксальна ситуація: з одного боку, спостерігаються явні для суспільства (зокрема у правоохоронних органах) негативні наслідки злочинів у вигляді існу-

вання протизаконного секс-бізнесу, з іншого, – відсутні повідомлення про вчинені злочини. Неповідомлення обумовлено багатьма причинами, основними з яких є небажання громадян і організацій виконувати громадський обов'язок у боротьбі зі злочинністю, зневір'я в ефективність діяльності правоохоронних органів, страх потерпілих і т. ін. У цих непростих умовах правоохоронним органам необхідно самостійно виявляти ознаки злочинів – такий обов'язок закріплений у відповідних нормативних актах [1].

Мета статті – на основі аналізу і у сукупності з традиційними методиками розслідування окремих видів злочинів, методами і прийомами виявлення та організації їх розслідування сформувати інформаційну основу для створення ефективної методики розслідування злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків.

Викладення основних положень. Виявлення злочинів – специфічний процес, спрямований на одержання інформації, необхідної для вирішення питання про початок кримінального провадження, в якому поєднуються і допроцесуальна, і процесуальна діяльність суб'єктів, що входять до різних структурних підрозділів правоохоронних органів. Під допроцесуальною діяльністю розуміється робота, спрямована на виявлення ознак кримінального правопорушення працівниками оперативних підрозділів і служб правоохоронних органів [2, с. 528–529]. З огляду на те, що виявлення злочинів – не одиничний момент одержання первісної інформації про невідоме злочинне діяння, а процес одержання достатньої сукупності інформації, що слугує підставою для початку кримінального провадження, його слід визнавати автономною частиною, у зміст якої входять два органічно пов'язані види діяльності різних структурних підрозділів правоохоронних органів – допроцесуальний і процесуальний.

Залежно від виду злочинів, специфіки проблем їхнього виявлення варіюється зміст рекомендацій цього етапу [3, с. 13].

Характеристика діяльності працівників правоохоронних органів з виявлення злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків охоплює перелік уповноважених суб'єктів, що здійснюють виявлення, зміст їх повноважень, перелік типових приводів і підстав кримінального провадження, строки і особливості перевірок, криміналістичні прийоми та методи виявлення ознак злочинів, типові ознаки злочинів, особливості документування такої діяльності за допомогою проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій тощо.

У процесі виявлення латентних злочинів вирішуються питання, які виникають в інших категоріях злочинів під час розслідування. Так, на цій стадії отримується більша частина відомостей про злочини, пов'язані із втягненням у заняття проституцією, що виключає необхідність вживання

додаткових заходів щодо їхнього встановлення на досудовому слідстві. Надалі потрібно лише їхнє процесуальне закріплення. Наприклад, встановлення кола свідків відбувається одночасно з моментом встановлення потерпілих і підозрюваних, оскільки вжиття заздалегідь підготовленого оперативно-розшукового заходу щодо виявлення ознак утримання притону, втягнення в заняття проституцією забезпечує затримання всіх зазначених осіб на місці події.

Отже, перелік завдань, що необхідно вирішити під час розслідування, звужується. Як засвідчує аналіз практики розслідування злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків в умовах дії нового КПК України, ці завдання такі:

- перетворення отриманої в стадії виявлення ознак злочинів інформації в доказову;
- одержання нової доказової інформації;
- нейтралізація протидії розслідуванню.

Процес вирішення поставлених завдань має паралельний характер, що обумовлює доцільність розподілу процесу розслідування на етапи.

Значений перелік завдань є доволі специфічним, тобто для їх вирішення потрібні спеціально розроблені методи і засоби. Водночас існують і завдання неспецифічні, актуальні для процесу розслідування багатьох категорій злочинів. Однак і штучний розподіл за їхній рахунок процесу розслідування на етапи нераціональний. Узагалі, підхід штучного наповнення структури кожної методики розслідування елементами, що містять типові для всіх злочинів рекомендації, неправильний.

Цілеспрямоване застосування методики вимагає її забезпечення, адаптації до конкретних умов розслідування. Ці умови визначаються насамперед переліком обставин, які підлягають доказуванню, що є типовими для конкретних видів злочинів [4, с. 266]. Характер таких обставин впливає на те, якими слідчими (розшуковими) чи негласними слідчими (розшуковими) діями або їх комплексами можуть бути отримані докази, що підтверджують факт їх наявності. Це обумовлює необхідність урахування під час розробки методик характеристик типових слідчих ситуацій, що виникають у розслідуванні злочинів відповідних видів.

Доцільно мати на увазі певну специфіку функціонування системи слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій у процесі досудового розслідування. Процес, послідовність реалізації слідчої діяльності, застосування криміналістичних засобів (прийомів, способів, рекомендацій, операцій) під час розслідування окремого виду (підвиду) злочинів, спрямований на досягнення об'єктивної істини, становить зміст поняття «слідча технологія» [5, с. 49]. Вона визначає найбільш оптимальний рух криміналь-

ного провадження під час розслідування злочину, послідовність виконання слідчих дій, оперативно-розшукових або організаційно-технічних заходів, систему використовуваних криміналістичних засобів та їх режим.

Слідча технологія – не усталена конструкція, змінювана за природою. Новий КПК України ці якості лише посилив, і зараз вони виявляються в тому, що під час розслідування окремих видів злочинів може не виникнути необхідність у проведенні деяких слідчих (розшукових) дій або негласних слідчих (розшукових) дій, які становитимуть типову методика розслідування. У цих випадках використовується не вся система названих дій, а лише ті, які необхідні для пізнання обставин конкретного злочину. Це, однак, не виключає правила: розроблені на основі залежностей усередині системи слідчих дій умови, що сприяють забезпеченню всебічності, повноти та об'єктивності дослідження обставин злочину, мають загальний характер і повинні враховуватись у методиках розслідування злочинів [6, с. 60].

Технології розслідування злочинів на практиці можуть змінюватись майже не щодня за рахунок впровадження досягнень науки і техніки. Тому найперше повинні вдосконалюватись давно відомі прийоми, засоби і методи діяльності, розширюватись можливості їх використання для вирішення завдань кримінального провадження, зокрема на основі більш глибокого аналізу їх природи і сутності, а також реального співвідношення прав особи і завдань боротьби зі злочинністю.

Засоби, прийоми і рекомендації криміналістичної техніки, а також положення криміналістичної тактики реалізуються через криміналістичні методики з урахуванням особливостей розслідування конкретних видів злочинів, в обставинах учинення яких виявляється однорідність способів їх вчинення і, відповідно, подібність структури, видів і загального змісту слідової інформації, на основі якої можливе розроблення ефективних рекомендацій із методики їх розслідування.

Отже, необхідне поглиблене вивчення структури діяльності із учинення заборонених кримінальним законом діянь, виявлення типових способів їх вчинення, встановлення і дослідження закономірностей утворення слідів. У сукупності з традиційними і такими, що позитивно себе зарекомендували, методами і прийомами виявлення та організації розслідування злочинів дані про них сформулюють надійну інформаційну основу для створення ефективних методик їх розслідування.

Варто не розвивати тенденцію дублювання методик, а узагальнювати наявні, аналізувати практичну діяльність з виявлення ознак злочинів та їх розслідування, знаходити загальні типові ситуації й алгоритми дій слідчого, форми взаємодії слідчих з іншими службами органів внут-

рішніх справ, відпрацьовувати тактику проведення слідчих дій у конкретних слідчих ситуаціях і на основі отриманого знання формувати методики більш високого ступеня узагальнення – базові – для використання під час розслідування декількох злочинів, що кваліфікуються за статтями, що входить у різні розділи КК, охоплюють види злочинів, учинених у специфічних умовах, певними особами тощо [7, с. 197].

Цей підхід стосується і створення методики розслідування злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків. Незважаючи на те, що до цього моменту не існувало рекомендацій, створених спеціально для розслідування цієї категорії справ, є інші, що містяться в методиках, які можуть бути застосовані також при розслідуванні зазначених злочинів.

Насамперед «запозиченими» можуть бути рекомендації методик розслідування подібних, із криміналістичної точки зору, злочинів – викрадення людини, торгівля людьми – спрямованих проти статевої недоторканності і статевої свободи особи, втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність тощо. За їхньої допомоги вирішується значний перелік типових для злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків питань. Специфічні завдання, вирішенню яких не сприяють існуючі рекомендації, становлять основу цієї методики, що зробить її «... стислою, доступно викладеною, практично застосовною, із чіткими програмами дій у конкретних слідчих ситуаціях» [8, с. 26–29].

Названі елементи становлять зміст методики розслідування злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків, відображають її організаційно-тактичні й техніко-криміналістичні особливості.

У зміст методики розслідування злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків входять такі елементи: розгорнута криміналістична характеристика злочинів; опис типових слідчих ситуацій і формування залежно від цих ситуацій типових програм розслідування на початковому і наступному етапах розслідування; виклад тактики проведення початкових слідчих дій і супутніх оперативно-розшукових заходів; особливості виявлення ознак злочинів, організації взаємодії, планування розслідування, профілактичної діяльності слідчого, а також подолання протидії розслідуванню тощо.

Висновки. Методика розслідування злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків має комплексний характер. Це виявляється: у розробці рекомендацій з розслідування різних видів і типів злочинів, що мають водночас чимало спільних рис та однорідних криміналістичних ознак; у комплексному характері завдань розслідування, необхідності систематизації дій, для вирішення цих завдань; у комплексній участі в розкритті та розслідуванні злочинів проти мо-

ральності у сфері статевих стосунків працівників органів слідства, дізнання, експертів, фахівців, представників громадськості.

Зміст криміналістичної методики слід розглядати як складну систему взаємозалежних і взаємодіючих елементів. Системний підхід дозволяє вичленувати різнопланові частини (елементи) цієї системи, досліджувати їх і розташувати в певній послідовності, що об'єктивно відображає внутрішні зв'язки.

1. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18.02.1992 № 2135-ХІІ (редакція станом на 11.08.2013). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/go/2135-12>

2. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. – Т. 1. – С. 528–529.

3. Аркуша Л. І. Основи виявлення та розслідування легалізації доходів, одержаних у результаті організованої злочинної діяльності: автореф. дис. на здобуття наук ступеня д-ра юрид. наук: спец. 12.00.09 / Л. І. Аркуша; Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». – О., 2011. – С. 13.

4. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. – Т. 1. – С. 266.

5. Щур Б. В. Слідчі технології в криміналістиці: постановка проблеми / Б. В. Щур // Криміналіст першодрукований: міжнар. наук.-практ. юрид. журн. – 2010. – № 1. – С. 49.

6. Соловьев А. Б. Как организовать расследование: учеб.-метод. пособие / А. Б. Соловьев. – М.: Юрлитинформ, 2000. – С. 60.

7. Ищенко Е. П. Криминалистика: краткий курс / Е. П. Ищенко. – М.: Инфра-М, 2004. – 302 с.

8. Гармаев Ю. Частная криминалистическая методика расследования / Ю. Гармаев // Законность. – 2003. – № 7. – С. 26–29.

Малярова В. О. Теоретические основы формирования методики расследования преступлений против моральности в сфере половых отношений

Рассмотрены актуальные теоретические вопросы формирования методики расследования преступлений против нравственности в сфере половых отношений.

Ключевые слова: криминалистическая методика, криминалистическая характеристика, этапы расследования, технология расследования.

Malyarova V. O. Theoretical foundations of investigative methods of crimes against morality in sexual relations

Significant theoretical issues of forming techniques to investigate crimes against morality in sexual relations are examined.

Key words: criminalistic methods, criminalistic characteristics, stages of investigation, investigation technology.

Стаття надійшла 31 жовтня 2013 р.